

ՀԱՐՔԱԿՈՑ ԳԵՏՍԿՈՆԻ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Ի. Գ. Սվազյան

ՆՈՐ ՏՎՅԱԼՆԵՐ ՈՒՌՈՒ ՄԵՏԱՔՍԱԳՈՐԾԻ ԲԻՈԼՈԳԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

Ուռու մետաքսագործը (*Stilpnotia xalicia* L.) լայն տարածված է ՍՍՏՄ-ի ամբողջ եվրոպական մասում, հյուսիսային ու Միջին Ասիայում, Ղրիմում, Անդրկովկասում և ուսազգիների յուրք վնասատու է հանդիսանում:

Սովետական Հայաստանից, որպես անտառային ծառատեսակների ֆասսատու, նշված է Մ. Տեր-Գրիգորյանի [3] կողմից:

Մեր հետազոտությունները ցույց տվին, որ այդ վնասատուն Հայկական ՍՍՏ-ում հանդիպում է սմեկուրիք:

1950—1952 թվականներին Արարատյան հարթավայրում և Սեանի ավազանում ուռու մետաքսագործը մասսայական պարզացում ունենալու հետևանքով, զգալի ֆասս հասցրեց ուսազգիներին՝ հատկապես բարդուն, փտանցի տակ գնելով բարդու երիտասարդ շերտերն ու զպրօցները:

Վնասատույի մասսայական լուսկումներն ասիթ հանդիսացան մեր եռամյա ուսումնասիրություններին, որոնց նպատակն էր պարզել ուռու մետաքսագործի գորգացման առանձնահատկությունները մեր տեսությունների համար:

Դրական տվյալների համաձայն [1, 2] ուռու մետաքսագործը միամյա զեներացիա ունի: Չմեկում են և՛ ձուն և՛ թրթուրը:

Մեր սխտեմատիկ գիտողությունները ցույց տվին, որ Հայաստանի պայմաններում՝ թե՛ Արարատյան հարթավայրում և թե՛ Սեանի ավազանում մետաքսագործը ձմեկում է միայն թրթուրային ֆազայում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ձվերն՝ ինչպես բնական, նույնպես և արհեստական պայմաններում չեն ձմեկում, այլ ամռան վերջում կամ աշնան սկզբում ձվերից դուրս են գալիս թրթուրներ, իսկ արհեստական պայմաններում այդ ձվերի մի մասը փչվում, ոչնչանում են ինչպես ցույց են տվել սեփական գիտողությունները:

Արարատյան հարթավայրում ունի երկու, իսկ Սեանի ավազանում և լիոնային մյուս շրջաններում մեկ զեներացիա:

Արարատյան հարթավայրում վաղ գարնանը՝ սկսած ապրիլի կեսերից, ձմեկող թրթուրները թաքսատյաներից դուրս գալով անմիջապես հարձակվում են նոր տերևակալած բարդիների վրա և ամբողջությամբ տերևագրկում նրանց: Մայիսի վերջերին տեղի է ունենում մասսայական հարսնյակավորումը: Մասսայական թուխքը սկսվում է հունիսի 1-ից և տևում է մինչև 7-ը: Սովորաբար մի քանի օրից հետո տեղի է ունենում նաև մասսայական ձվազրումը, որը վերջանում է մինչև հունիսի 13-ը: Այստեղ

ձվագրումը կատարվում է զերագանցապես րնների, երբեմն անբնական, իսկ հագվագրության զեղքերում փորձիկ ճշուգիբի վրա: Էջերի ներձումները և ձվերի հաշվումներից պարզված է, որ ձվերի քանակը հասնում է մինչև 1000-ի: Մոզորաբար մի քանի սրից նեառ ձվերից դուրս են դալխա մատուցաշ թրթուրներ, որոնք անմիջապես հարձակվելով անբնական վրա ուտում են նրա նարբ մասերը — ոչնչացնելով տերևի սաբազ մակերեսը: Խողնելով միայն ջիգերը Այսպիսով այս սերնդի թրթուրները ձվերից մասսայաբար սկսում են դուրս գալ հունիսի առաջին կեսերին և հարձակվում են նոր ծառերի, կամ նախորդ սերնդի կողմից տերևազրկված, սակայն երկրորդ անգամ տերևահասած ծառերի վրա և կրիմակի տերևազրկում բարդիները ու նրանց չորացածն պատճառ գտնում:

Եկատված է, որ երկրորդ սերնդի թրթուրների մի մասը հունիսի վերջերին թաքնվում են ծառերի ճեղքերում, զանազան փոսիկներում, հավանաբար ձմեռելու համար: Մակայն ինչպես ցույց տվին հետագա գիտադրվյալները՝ նրանք մասամբ ոչնչացվում են սարկերի, մրջյունների և այլ զիշտախնների ու պարազիտ միջատների կողմից: Թրթուրների մյուս մասը շարունակում է նորմալ սնվել, և հուլիսի վերջերից մասսայաբար հարսնյակավորվում է:

Թրթուրի թափչքը սկսվում է ոգստության սկզբներից և ավարտվում է մինչև ոգստության երկրորդ կեսը: Թրթուրներն անմիջապես ձվագրում են: մինչև ոգստության 20-ը ձվերից դուրս են դալխա թրթուրներ: Այդ թրթուրները սնվում են մինչև երկրորդ հասակը: այնուհետև պատրաստվում են ձմեռմանը: Մակայն 1952 թվականին երկարատև առջ եղանակները նեառվանքով բարորատոր պայմաններում այլ թրթուրները սեղաններին 10-ին հարսնյակավորվելին և հոկտեմբերի 9-ին տեղի ունեցավ թրթուրների թափչք, և ապա ձվագրում, վերջինների մի մասից դուրս եկան թրթուրներ, իսկ մյուս մասն աստիճանաբար փչվեցին, չմնալով ձմեռմանը:

Արարատյան հարթավայրում (Հոկտեմբերյանի շրջան) 1950—1952 թթ. ուսու մետաքսագործի զարգացման վերաբերյալ կատարած հետազոտությունների արդյունքները բերվում են աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1

Ուսու մետաքսագործի զարգացումը Արարատյան հարթավայրում (Հոկտեմբերյան 1950—1952 թթ.)

Տարեթիվ	Մասնաբնական ձվերի ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը	Մասնաբնական ձվերի քանակը
1950	20. IV	27. V	5. VI	8. VI	11. VI	26. VII	6. VIII	9. VIII	13. VIII
1951	19. IV	26. V	3. VI	5. VI	10. VI	26. VII	7. VIII	11. VIII	14. VIII
1952	27. IV	30. V	7. VI	13. VI	15. VI	30. VII	10. VIII	11. VIII	19. VIII

Այսպիսով ստացվում է, որ Արարատյան հարթավայրում ուսու մետաքսագործը (երևք տարիների բնթացքում էլ) տալիս է երկու գներաջիտ, որը տվյալ վայրի համար կարելի է օրինաչափ երևույթ համարել:

Քույր գեղերում ուսու մեծաքսազորք ձևեռում է թրթուրային ֆազայում: Վնասատույի զարգացման վերաբերյալ նույնանման ավայրեր են ստացված նաև լարսրատոր պայմաններում:

Ուսու մեծաքսազորքի զարգացումն այլ կերպ է բնթանում Հայաստանի լեռնային շրջաններում (Սևանի ավազան, Անիկնականի սարահորի և այլն): 1950—1952 թթ. ուսու Սևասիրությունները ցույց տվին, որ այդ շրջաններում ձևեռող թրթուրները թաքսաողներից գուրս են գալիս միայն մայիսի վերջերին, հունիսի սկզբներին: Հուլիսի երկրորդ կեսից միայն սեղի է ունենում հարսնյակափուրսմը, իսկ թրթուրները թույլ զարակ է ունենում օդստատի սկզբներին, սրին ստորարար հաջորցում է ձվագրումը: Օգոստոսի վերջերին, սեպտեմբերի սկզբներին ձվերից գուրս են գալիս թրթուրները, սրոնք սնվում են մինչև երկրորդ և երրորդ հասակը: Այնուհետև բորենպատ կցանակների գեղքում ապրում են մինչև սեպտեմբերի վերջը, սպա պատրաստվում են ձևեռելու: Այսպիսով պարզվում է, որ Սևանի ավազանում և լեռնային մյուս շրջաններում ուսու մեծաքսազորքն ունի մեկ գեներացիա և ձևեռում է նույնպես թրթուրային ֆազայում:

Այս երևույթը պետք է բացատրել նրանով, որ լեռնային շրջաններում վեգետացիոն շրջանը կարճատև է լինում, որի պատճառով և փաստատույի զարգացումը պայլի չափով ձգձգվում է և սահմանափակվում մեկ գեներացիայով, որպիսին արտահայտված է ստորև բերված համեմատական (Արարատյան հարթավայրի նկատմամբ) աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 2

Ուսու մեծաքսազորքի զարգացումն Արարատյան հարթավայրում (Հոկտեմբերյան) և Սևանի ավազանում (Նոր Բայազետ) 1952 թվականի բնթագրում

Զարգացման վայրը	Սաստանգեղանի ձևով ձևեռող թրթուրներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Թրթուրներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը	Սաստանգեղանի կոմսոմոլներից գուրս գալու պահը
Արարատյան հարթավայրում	27.IV	30.V	7.VI	11.VI	15.VI	30.VII	10.VIII	14.VIII	19.VIII
Սևանի ավազանում	29.V	18.VII	VIII	VIII	3.IX	—	—	—	—

Աղյուսակ 2-ը ցույց է տալիս, որ լեռնային շրջաններում ուսու մեծաքսազորքի ձևեռող թրթուրն՝ Արարատյան հարթավայրի համեմատությամբ մեկ ամիս ուշացումով է գուրս գալիս թաքսաողներից: Նրա զարգացումն ու հասունացումը խիստ ձգձգված է, այսինքն մտափորային այն մամանակ, երբ Սևանի ավազանում և լեռնային մյուս շրջաններում առաջին սերունդն է ստացվում, ճիշտ նույն մամանակ Արարատյան հարթավայրում ուսու մեծաքսազորքը երկրորդ սերունդն է տալիս: Այս այդ է պատճառը, որ փաստատույի հասցրած փաստը Սևանի ավազանում և լեռնային այլ շրջաններում պակաս չափով է արտահայտվում, մինչև դեռ Արարատյան հարթավայրում՝ ուսու մեծաքսազորքի կողմից կրկնակի փաստացնելու նեոտանքով՝ ինչպես տված է վերևում, շատ բարդիներ ուղղակի չորսնում կամ չորացման ենթակա են գտնում:

Առողջ մետաքսագործի բնական թշնամիները հանդիսանում են գրգռափորապես թաղանթաթևափորների և երկթևանիների կարգերին պատկանող մի շարք տեսակներ: Բացի գրանից թաքստողներում նրա վրա են հարձակվում նաև սարգերի մի քանի տեսակները և մրջյունները: Դիտողությունների համաձայն թաղանթաթևափորների ներկայացուցիչները՝ Արարատյան հարթավայրում և Սևանի ավազանում միշտ հանդիպում են ուռու մետաքսագործի հետ միասին, թաղանթաթևափորների կարգից այլքի բնկնոց տեսակներ են հանդիսանում՝ *Chalcis sispes* L., *Brachymeria intermedia* Nees., *Monodontomerus dentipes* Dalm., *Diglyphys complanatus* Thoms. և *Apanteles solitarius* Ratz.*, որոնք հսկայական չափերով պարագիտում են ուռու մետաքսագործին: Երբեմն պարագիտի որոշ տեսակի անհատների թիվը՝ մետաքսագործի մեկ թրթուրի կամ հարսնյակի մոտ հասնում է մինչև 150-ի: Թաղանթաթևափորների մի քանի տեսակներ նույնպես մասսայաբար պարագիտում են ուռու մետաքսագործին, սակայն նրանց տեսակները դեռևս որոշված չեն:

Պարագիտների այս տեսակները հատկապես մեծ չափերով հանդես են գալիս Արարատյան հարթավայրում մետաքսագործի երկու սերնդի հետ միտամանակ, Դիտողությունները ցույց են տալիս, որ թաղանթաթևափորների այս տեսակները պարագիտում են մեծահասակ թրթուրներին, գրեթե այն մամանակ, երբ նրանք սկսում են հարսնյակավորվել, նրանք հարսնյակներում հանդես են գալիս խմբերով: Բացի պարագիտի այս տեսակներից հանդիպում են նաև երկթևանիներից տախինների — *Larvinotidae* բնաանիքին պատկանող երկու ներկայացուցիչներ, որոնք նույնպես մասսայական լինում են կրում և պարագիտում են ուռու մետաքսագործին: Հայկական ՍՍԽ Դիտողությունների ակադեմիայի

Չորրորդական ինստիտուտ

Ստալինի է 2 VIII 1953 թ.

ԿՐՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Барановский П. М., Туняков Г. Г. и Пашковский К. А. Насекомые-вредители лесов Казахстана и меры борьбы с ними. Изд. Ал Казахской ССР, Алма-Ата, 1950
2. Римский-Корсаков М. Н., Гусев В. Н. (ред.). Лесная энтомология. Гослесбумиздат, 1949.
3. Тер Григорян М. А. Вредная энтомофауна нарковых культур Еревана и Ленин-накана. Зоосборник, III, 1944.

Գ. Դ. Ավագյան

Новые данные о биологии ивового шелкопряда

Резюме

Обследование показало, что ивовый шелкопряд в Армении имеет широкое распространение. В Араратской равнине он причиняет существенный вред тополям и угрожает молодым лесополосам и школам. Наблюдения показали, что ивовый шелкопряд в Арарат-

* Այս տեսակները որոշված են Մ. Կիկոյանյանի կողմից:

ской равнине и Севанском бассейне, а также в других горных районах, зимует в фазе гусеницы. В бассейне озера Севан и других горных районах ивовый шелкопряд имеет одну генерацию, причем гусеницы уходят на зимовку в сентябре и выходят весной, в конце мая.

В Араратской равнине он имеет две генерации, причем зимующие гусеницы выходят из мест зимовки во второй половине апреля и дают бабочек в первой половине июня, а лёт бабочек следующей генерации имеет место в первой половине августа.

Главными паразитами для ивового шелкопряда являются: из перепончатокрылых *Chalcis sispes* L., *Brachymeria intermedia* Nees., *Monodontomerus dentipes* Dalm; *Diglochys complanatus* Thoms., *Apanfeles solitarius* Ratz. и несколько еще неопределенных видов, из двукрылых—2 вида из сем. *Larvivoridae*.

Указанные паразиты везде и всюду сопровождают ивового шелкопряда. Они (особенно перепончатокрылые) группами встречаются в куколках ивового шелкопряда. В Араратской равнине это явление носит массовый характер.